

POLOZAPOMENUTÉ POSTAVY EKONOMICKÉHO MYŠLENÍ – J. CH. L. S. SISMONDI

Pavel Sirůček*

Abstract

Half-Forgotten Personalities of Economic Thought – J. C. L. S. Sismondi

J. C. L. S. Sismondi was a Swiss historian, economist and writer. He is often cited as the last representative of the French branch of classical economics and a key author of the small producers type of theories. He left the classical liberal school and switched to economic romanticism. He has been indicated as the first author of systematic reflection on crises in opposition to contemporary conceptions of balance.

Keywords: J. C. L. S. Sismondi, classical political economy, small-scale production, economic romanticism, crisis

JEL Classification: B51, E32, N13, P16

V košaté historii ekonomického, resp. šířeji sociálně-ekonomického myšlení se objevuje nemálo osobností, jejichž dílo nebylo – dobově, nebo i dodnes – plně doceněno či adekvátněji rozpracováno. Zcela zapomenuti by neměli zůstat ani různorodí ekonomičtí disidenti, resp. autoři, jejichž originalita se vymyká standardním mantinelům. „Polozapomenuté“ připomíná dlouhodobý seriál AOP. Dnešní díl je zaměřen na J. Ch. L. S. Sismondiho a představuje i další „ekonomické romantiky“ a reprezentanty malovýrobního směru ekonomického myšlení.

Jean Charles Léonard Simonde de Sismondi (1773–1842)

Švýcarský historik, ekonom a spisovatel Sismondi bývá uváděn jako poslední představitel francouzské větve klasické ekonomie a klíčový autor malovýrobního směru. Od liberalismu a idejí klasické školy se odklání a směřuje k ekonomickému romantismu. Jsou mu připisovány první systematické úvahy o pravidelných krizích, v opozici k dobovým pojmáním rovnováhy.

Život a dílo historika a ekonoma Sismondiho

Narodil se 19. 5. 1773 v Ženevě a umírá 25. 6. 1842 v Chêne-Bougeries, v ženevském kantonu. Pocházel z francouzské části Švýcarska a váženého ženevského rodu. Sismondi (původní jménem Simonde) byl velmi vzdělaný, nicméně jeho rodina si přála, aby se spíše než literatuře věnoval obchodu. Stává se tak písařem u bankéře v Lyonu. Revoluční události přiměly rodinu k pobytu v Anglii (1793–1794). Po návratu do Ženevy nastupují i finanční nesnáze a rodina odchází do Itálie. Kupuje farmu na Pescia u Lucca. Sismondi tvrdě pracuje

* Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta podnikohospodářská (sirucek@vse.cz).

a získává též materiál na první knihu *Tableau de l'agriculture toscane*, kterou publikuje po návratu do Ženevy [1801]. V bouřlivých dobách je několikrát vězněn. Posléze v Ženevě žije poklidněji, zastává funkci v obchodní komoře, intenzivně píše a často pobývá na hradě Châteu de Coppet. Již na začátku 19. století je uveden do intelektuálního salónu spisovatelky-romantičky a myslitelky A. L. G. *de Staël-Holstein* na Châteu de Coppet, na břehu ženevského jezera. V pozdější době je Sismondího osobní život již vcelku harmonický, ovšem myslitel samotný silně trpí tím, že jeho úvahy o hospodářských souvislostech nenalezly zásadnější odezvu.

Sismondí byl velmi pracovitý a literárně plodný autor. Publikuje rozsáhlé spisy týkající se italské a francouzské historie, kterými si získává dobovou proslulost. Připomenout lze historii středověkých italských měst *Histoire des républiques italiennes du Moyen Âge*, na které pracuje 11 let od roku 1807. Po její kompletaci začíná roku 1818 pracovat na monumentálním díle *Histoire des Français*, jemuž věnuje více než dvacet let života. Ve Francii též Sismondí pobývá. K jeho dalším, neekonomickým, pracím patří *Littérature du midi de l'Europe* [1813], *Histoire de la renaissance de la liberté en Italie* [1832] či historický román *Julia Severa ou l'an 492* [1822], zkrácení vlastní knihy *Précis de l'histoire des Français* [1839] a další texty, např. politické pamflety. Zveřejněna je již v 19. století též Sismondího korespondence atd.

V roce 1803 vydává první text z oblasti politické ekonomie (*O obchodním bohatství*) předznamenávající jeho nejen ekonomické postoje a názory, které přitom procházejí vývojem. Toto dílo ještě výrazněji z dobového ekonomického myšlení nevybočuje. Zpočátku Sismondí následuje ideje klasické školy, především doktrínu A. Smitha. Déle jak dekádu následně Sismondí tráví historickým výzkumem. V roce 1815 je vyzván ke zpracování hesla „politická ekonomie“ do prestižní Edinburské encyklopedie. V šestisvazkovém ekonomickém pojednání *Nové principy politické ekonomie, neboli o bohatství v jeho vztahu k lidnatosti* [1819] původní encyklopedické heslo podrobně rozpracovává. A od klasické školy se v mnohém odvrací.

Pro zachování nadhledu Sismondí volí, namísto pouhého studia odborných teoretických textů, přímé pozorování hospodářských jevů.¹ Namísto rostoucího blahobytu náhle spatřuje masové utrpení továrních dělníků, ruinování malovýrobců či pokračující evropskou krizi. Fakta neodpovídají ekonomické teorii, jíž doposud pevně věřil. Sismondí přemýšlí a postupně dílo Smitha významně upravuje, resp. posouvá. V dalších textech [1819 aj.] tak ke klasické ekonomii – tehdy dominantnímu přístupu – zaujímá již daleko kritičtější postoje. Oponuje především koncepcím D. Ricarda a celou anglickou klasickou politickou ekonomii odmítá.

Sismondí kritizuje, že klasická ekonomie věnuje příliš pozornosti způsobům růstu bohatství a naopak neúměrně málo jeho využívání ke zvyšování blahobytu. Ještě přitom není socialistou v pravém smyslu, nicméně protestuje proti ideologii „*laissez-faire*“ a dovolává se intervencí státu hlavně v přerozdělování. Bývá však

1 Studuje problémy v dobovém kontextu, snaží se zohlednit zájmy všech stran, a teprve po důkladné analýze všech souvislostí formulovat zájem společenský. Argumentoval tak proti všeobecnému úsilí snižovat ceny zboží. Upozorňoval přitom na zájmy nejen spotřebitelů, ale i výrobců, na kvalitu práce, dlouhodobou jistotu zaměstnání či na zajištění potravinové bezpečnosti země. Účastnil se i diskuzí o tom, zda otevřít anglické zemědělství zahraniční konkurenci (s dopady na pokles zaměstnanosti v Anglii, na její bezpečnost i ztrátu britské cti atd.).

připomínáno, že Sismondioho ekonomické dílo není ucelenou teoretickou doktrínou, nýbrž protestním hlasem ovlivňujícím nejen socialistické autory – např. ruské narodniky a další představitele malovýrobního směru. V Německu zčásti inspiruje historickou školu, resp. katedrový socialismus i přístupy marxistické. V Anglii je patrný jeho vliv na T. Carlyla, J. Ruskina a J. S. Milla. Ve Francii ovlivňuje mnohé socialistické i křesťansky orientované autory a Sismondioho myšlenky přispívají též k přijímání sociální legislativy atd. Sismondioho ideál „*propojení práce a kapitálu*“ je dodnes inspirativní pro různorodé stoupence družstevnictví, rodinných farem či lokálně vlastněných malých podniků, ale i idejí decentralizace a ekonomické demokracie.

Od liberalismu k romantismu

V ekonomické práci *O obchodním bohatství* [1803] kráčí Sismondi v šlépějích A. Smitha. Důraz klade na harmonii zájmů, nezbytnost „*laissez-faire*“ a neefektivnost státního vměšování do řádu „*neviditelné ruky*“. Sismondi liberální ideje klasické politické ekonomie, zejména učení Smitha, vysvětluje a propaguje ve francouzsky mluvícím prostředí, tedy na evropském kontinentu. Sismondi bývá jmenován coby poslední významný představitel, resp. završitel, francouzské větve klasické školy politické ekonomie. Postupně se ovšem od liberalismu zásadně odklání, podléhá ekonomickému romantismu a stává se stoupencem i klíčovým reprezentantem malovýrobního socialismu, resp. směru sociálně-ekonomického myšlení.

Víru v liberální ideje, včetně blahodárného působení „*laissez-faire*“, však pod tlakem realit – zejména pod vlivem sociálních problémů doprovázejících průmyslovou revoluci (masové ruinování malovýrobců, nadvýroba, nezaměstnanost, první hospodářské krize) a šířících se z Anglie i na kontinent – Sismondi ztrácí. A ve svém stěžejním ekonomickém pojednání z roku 1819 (*Nové principy politické ekonomie*) naopak zdůrazňuje negativa a zla páchaná neomezenou konkurencí, volným obchodem i neomezeným růstem výroby. Systém „*laissez-faire*“ podle něj způsobuje strádání, a vlády tudíž musí intervenovat, aby mírnily a regulovaly motiv hromadění bohatství. Kritizuje nadprodukcí statků, kterou dává do přímé souvislosti s dělbou práce a masovou výrobou. Řešení spojuje s návratem k malovýrobě, neboť člověk pracující sám pro sebe, vždy přesně ví, zda vyrobil málo či hodně. Vyrábí-li však pro ostatní, tuto znalost nemá. V duchu ekonomického romantismu odsuzuje např. i inovace, neboť vytlačují existující výrobní procesy a schvaluje jen takové, které pokrývají zvýšený rozsah poptávky.

Politickou ekonomii Sismondi považuje za vědu, která má mít morální cíle. Nemá se týkat pouze bohatství jako takového, nýbrž bohatství ve vztahu k lidem. Předmětem politické ekonomie tudíž má být „*hmotný blahobyt lidí, závisející na státu*“. Nemá tedy pouze vykládat sociálně-ekonomické poměry, ani tyto nazírat jako dané. Politická ekonomie nesmí přehlížet negativní jevy a musí bdít nad blahem lidstva, resp. vystupovat i jako „*nauka o dobročinnosti*“. Politickou ekonomii pojímá ve smyslu normativním, s klasifikací hospodářských jevů a problémů podle etických hledisek a formulováním doporučení pro aktivní hospodářskou politiku.

Sismondi kritizuje anglickou politickou ekonomii za její nazírání ekonomie ve smyslu abstraktní „*nauky o bohatství*“, nezajímající se o hmotný blahobyt a za její jednostrannou orientaci na výrobu a přehlížení důsledků rozdělování nejen pro nemajetné. Sismondi zkoumá hospodářské aktivity z hlediska blahobytu i lidského štěstí (které

splývá s představou štěstí idealizovaného malovýrobce), a tak ke klíčovým problémům řadí právě rozdělování. Rozchází se s optimismem a liberální vírou klasických ekonomů ohledně harmoničnosti kapitalismu. Patří k vůbec prvním ekonomům, kteří uvažují existenci dvou protikladných tříd – bohatých a chudých, kapitalistů a dělníků. Jejich zájmy nejsou harmonické, nýbrž neustále protikladné. Sismondi, dříve než K. H. Marx, hovoří o třídách, o proletariátu či nadhodnotě. Taktéž vnímá nebezpečí nekontrolovatelné hospodářské moci, kterou by měl usměrňovat stát. Nevola ovšem po nastolení státního vlastnictví, které by přineslo ještě větší koncentraci této moci.

Sismondi vyjadřuje silnou skepsi vůči metodě abstrakce, na níž zakládá systém D. Ricardo (inspirovan fyzikou, kdy popisuje ekonomiku jako abstraktní procesy přechodu mezi stavy rovnováhy). Podle Sismondihho neodpovídají abstrakce skutečnosti a má se v nich nezřídká projevovat „*nikoli podstata našeho rozumu, nýbrž jeho omezenost*“.² Sismondi nepopírá, že zobecňování a zjednodušování je ve vědě nutné, leč nabádá k opatrnosti. V ekonomii – jako vědě morální, nikoli matematické – se nelze nechat vést pouhými čísly. Jako historik Sismondi varuje též před nebezpečnou představou samovolně se ustanovující rovnováhy.

Sismondi zkoumá krize i nadprodukcí v souvislosti 1) s konkurenčním charakterem výroby neumožňujícím každému výrobcí poznat trh; 2) s tím, že kapitalistická výroba není určována potřebami spotřeby, nýbrž je determinována cílem ziskového využití kapitálu; 3) a s tím, že existuje oddělení vlastnictví a práce, což zvyšuje příjmy kapitalistů, ale nikoli dělníků, kteří tvoří hlavní část poptávky. Za kapitalismu tak výroba převyšuje důchody a s rozvojem kapitalismu se rozpor prohlubuje (volná konkurence zesiluje anarchii výroby, klesá spotřeba dělníků a ruinovaných malovýrobců a spotřeba kapitalistů po přepychových komoditách nemůže nahradit úbytek poptávky ostatních po komoditách základních). Sismondi staví na primátu spotřeby před výrobou. Kapitalistické hospodářství tak ohrožují krize z podspotřeby, což je v rozporu s dobově přijímanými interpretacemi tzv. Sayova zákona trhů³ (kdy rozvoj kapitalistické výroby automaticky přináší rozvoj trhů a agregátní poptávka není problémem). U Sismondihho je pro kapitalismus typický rozpor mezi výrobou a spotřebou. Při rozšířené reprodukci jsou krize z podspotřeby důsledkem nemožnosti realizace celkového společenského produktu za důchody dělníků a kapitalistů. Celkový produkt běžného roku je realizován za důchody roku předchozího. Při hospodářském růstu tak vzniká tendence k permanentní podspotřebě, kdy agregátní poptávka zaostává za agregátní nabídkou.

Tendence k podspotřebě prohlubuje zavádění strojů do výroby a nezaměstnanost vedoucí k poklesu kupní síly obyvatelstva. Sismondi upozorňuje, že s rozvojem kapitalismu dochází k zužování vnitřního trhu. Jedinou možností, jak realizovat vzniklý přebytek, spojuje se zahraničním obchodem. Východisko nalézá na zahraničních trzích, ve „*třetíh zemích*“, kde ještě převládá nekapitalistická malovýroba. Pouze tam může rozvinutá země realizovat tu část své produkce, která převyšuje její spotřebu. Existenci zahraničních trhů

2 Na straně jedné správně poukazuje na odtrženost teoretických konstruktů od reality. Na straně druhé však odmítá i abstrakce umožňující pochopení podstaty jevů a namísto toho sentimentálně moralizuje o ideálech aj.

3 Samotný J. B. Say proti Malthusovi a Sismondimu argumentoval z pozic interpretace zákona v podobě tzv. Sayovy totožnosti. Tato zcela vylučuje recese, neboť agregátní nabídka a poptávka jsou vždy hodnotově totožné.

Sismondí vysvětluje i skutečnost, že se Anglie ještě „*nezadusila*“ pod tíhou svého bohatství.⁴ Sismondí tímto náleží ke stoupencům teorie třetích osob,⁵ tvrdících, že k realizaci vyrobeného produktu je nutná existence subjektů, které se nepodílejí na jeho tvorbě, ovšem mají podíl na jeho spotřebě.

Příčiny hospodářských i sociálních problémů spojuje s ekonomickým liberalismem. Prosazuje soustavné státní intervence do ekonomiky, kdy cíl hospodářské politiky nahlíží ve smyslu vytváření rovnováhy mezi výrobou a spotřebou a ve spojení vlastnictví a práce. Stát má obyvatele chránit před negativními dopady neregulované volné konkurence (která mj. likviduje malovýrobu), omezovat tempa růstu průmyslové výroby, hájit zájmy společenské proti individuálním, spravedlivě řídit rozdělování i brzdit růst bohatství, aby nevznikal nesoulad mezi výrobou a příjmy. Což obnáší i požadavky na sociální pojištění a zabezpečení dělníků, jejich podíl na zisku, zákazy práce žen, dětí i zkrácení pracovní doby. Stát by měl uzákonit minimální mzdy či odpovědnost zaměstnavatelů za nemocné a staré pracovníky.

Odstranění oddělení vlastnictví a práce a řešení rozporu mezi výrobou a spotřebou spatřuje Sismondí v návratu k malovýrobě – v průmyslu i zemědělství. Malovýrobu, přinášející spojení práce a soukromého vlastnictví, považuje za ideální společenské uspořádání. Apeluje na znovuoživení nezávislého výrobce, rolníka a řemeslníka. Malovýrobci jsou zainteresovaní na co nejlepším využívání zdrojů. Jsou schopni adekvátního odhadu odbytu produkce i budoucích příjmů, v důsledku čehož jsou schopni i dobře regulovat své potomstvo. Proto požaduje státní intervence ve prospěch malovýroby, včetně vytváření vlastnické struktury umožňující rozšíření kapitálu mezi obyvatele. Stát by měl ochraňovat drobné vlastníky a navracet dělníky do malovýroby. Volá po obnově cechovního systému u řemesel, po omezování kapitalistických velkých firem (např. v podobě rozdělení velkých manufaktur), po rozdělení velkého pozemkového vlastnictví a poskytnutí přídelu půdy pro všechny pracující v zemědělství. Sismondího kritika kapitalismu ústí do ekonomického romantismu usilujícího o návrat společnosti do podmínek zbožní malovýroby. Na rozdíl od utopických socialistů tak nespojuje řešení problémů kapitalistického soukromého vlastnictví se zespolečenštěním. Proti výrobě kapitalistické nestaví výrobu socialistickou, nýbrž idealizovanou malovýrobu.

Sismondí se vyslovuje proti stagnaci a zaostalosti a neodmítá technologický pokrok. Ovšem v kapitalistických podmínkách volá po jeho státní regulaci, neboť přináší negativa. Žádá omezení překotného zavádění strojů do výroby. Vytlačují totiž práci, způsobují nezaměstnanost a prohlubují protiklad mezi výrobou a spotřebou. Pracovní dobu spíše prodlužují než zkracují a nezvyšují blahobyt dělníků, nýbrž jejich postavení zhoršují. Nezaměstnanost způsobená zaváděním strojů dále snižuje mzdy a koupěschopnou poptávku a přispívá k proletarizaci malovýrobce. Zavádění strojů považuje Sismondí za vhodné, je-li zabezpečena poptávka po uvolněných pracovních silách, např. díky předchozímu růstu důchodů. Regulace pokroku má vést k podílu dělníků na výhodách

4 Později R. Luxemburgová – představená seriálem „*Ženy v ekonomii*“ in *AOP*, 2012, č. 1 – zkoumá problémy způsobené chronickým deficitem agregátní poptávky. Proto musí kapitalismus expandovat do nerozvinutých zemí.

5 Obdobně uvažuje T. R. Malthus. Aby nedošlo k všeobecné nadvýrobě, je nutná poptávka pozemkových vlastníků, duchovních aj. Tedy „*třetích osob*“, které se výroby neúčastní, ale představují dodatečnou poptávku. Tím se Malthus stává, v jistém smyslu, předchůdcem Keynesovy teorie nedostatečné koupěschopné poptávky.

spojených se zaváděním strojů, i v podobě zkracování pracovní doby, prodlužování volného času nebo levnějšího spotřebního zboží.

Krize, resp. cykly podle Sismondihova a jeho následovníků

Sismondí zůstává, mnohdy nedoceňovaným, průkopníkem na poli zkoumání agregátní poptávky, a s tím související teorie cyklů a krizí. Právě první systematické výzkumy hospodářských cyklů a krizí bývají uváděny mezi klíčovými přínosy Sismondihova [1819] pro ekonomickou vědu. Hospodářské otřesy jsou způsobeny konkurencí mezi výrobci v případě přesahu nabídky nad poptávkou. Přizpůsobování nabídky poptávce pomocí omezování výroby vede k nezaměstnanosti, poklesu mezd a tím i k dalšímu podvázání koupěschopné poptávky. Konkurence ničí slabé a malé producenty, tlačí na pokles mezd i na růst intenzity práce. Celkový produkt je přitom realizován za důchody minulého období. Krize (či ve standardní terminologii recese) vyvolané zaostáváním poptávky za nabídkou souvisí nejen s růstem produktu, ale i s poklesem kupní síly dělníků. Klesá poptávka po spotřebních předmětech denní potřeby, výroba v těchto odvětvích stagnuje a klesá, dělníci jsou propuštěni a poptávka se dále snižuje. Kapitalistické tržní ekonomice je tak vlastní permanentní podspotřeba.

Duchovním otcem teorií podspotřeby, stojících proti tzv. Sayovu zákonu, je právě Sismondí (a též Malthus). Koncepce podspotřeby ovšem bývají považovány spíše za teorie deprese (resp. krize), nežli za plně rozvinuté teorie cyklů. Sismondihovy názory se objevují v různých variantách u J. K. Rodbertuse⁶ či J. A. Hobsona.⁷ Inspirovaly ekonomy orientace marxistické (R. Luxemburgová, R. Laurat či R. Hilferding) i nemarxistické (E. Lederer,⁸ E. Preiser, W. T. Foster, W. Catchings aj.) či keynesovský paradox spořivosti. Jako přínos bývá uváděno, že tyto přístupy opustily výlučně „nabídkový“ pohled a obrátily pozornost k vlivu poptávky.

Sismondihovu teorii periodických krizí přetváří B. Ch. P. J. Dunoyer⁹ v koncept „střídavého“ cyklu. Dunoyer usiluje o reinterpretaci Sismondihovy teorie krizí způsobem, který by tuto učinil kompatibilní s pojetím politické ekonomie J. B. Saye. Zatímco Sismondí konstatuje, že krize nadprodukcí prokazují disfunkčnosti ekonomiky založené na svobodné soutěži a volá po legislativních zásazích, Dunoyer dochází k závěru, že střídání období „aktivity“ a „recidivy“ je pro hospodářství přirozené. Vliv Sismondihova bývá uváděn i u teorie krizí K. H. Marxe.

6 *Over Production and Crises*. S. Sonnenschein, 1898.

7 Britský institucionalista, novinář a spisovatel John Atkinson Hobson (1858–1940) spojuje hlavní příčinu krizí s nedostatečnou poptávkou širokých vrstev obyvatel. Na teorii podspotřeby zakládá i koncept imperialismu, kdy úzký národní trh vede k hospodářské expanzi do zahraničí. K jeho dílům patří např. *The Evolution of Modern Capitalism: A Study of Machine Production* [1894, W. Scott] nebo *Imperialism: A Study* [1902, Cosimo].

8 *Grundzüge der ökonomischen Theorie: Eine Einführung*. J. C. B. Mohr, 1922.

9 Barthélemy Charles Pierre Joseph Dunoyer de Segonzac (1786–1862) byl francouzský liberální ekonom. K jeho dílům patří např. *L'industrie et la morale considérées dans leurs rapports avec la liberté* [1825, A. Sautet].

Malovýrobní ekonomové 19. Století

Především v důsledku průmyslové revoluce se během cca první třetiny 19. století v Anglii a Francii zhoršuje postavení malovýrobců, v marxistické terminologii maloburžoazie. Tato je konfrontována s rostoucí konkurencí velkých kapitalistických firem a dochází i k procesům její proletarizace. Což odráží malovýrobní ekonomie, která se v této době konstituuje jako relativně samostatný směr sociálně-ekonomického myšlení s rozvojem především ve Francii.

Malovýrobní ekonomové artikuluji specifické zájmy maloburžoazie a formulují požadavky na reformy ve prospěch malovýroby, které bývají označovány jako malovýrobní socialismus. Tento je odrazem specifického postavení maloburžoazie s obhajobou svobody podnikání a zachování soukromého vlastnictví, ovšem i kritikou těch kapitalistických procesů a jevů, které negativně dopadají na malovýrobcce (koncentrace a centralizace výroby i kapitálu, ruinování malovýrobců či cyklický vývoj hospodářství aj.). Malovýrobní ekonomové, resp. socialisté rádi používají i etických argumentů a obvykle idealizují předkapitalistické formy hospodaření. Tyto idealizace jsou podstatou jejich ekonomického romantismu, s touhou navrátit společnost zpět ke starým, osvědčeným (leč obvykle již historicky překonaným)¹⁰ vztahům, k nimž patří prostá zbožní výroba, občiny, patriarchální hospodářství či cechovní regulace řemesel.

V kontextu požadovaných sociálních reforem v zájmu malovýroby a odstranění negativ průmyslového kapitalismu jsou koncipovány různé varianty malovýrobního socialismu. Mnohé koncepce a požadavky, vedle romantismu, obsahují i silně utopické prvky.¹¹ Objevují se nejrůznější návrhy na vytváření výrobních sdružení drobných zbožních výrobců ve „*společenských dílnách*“, s pomocí státu, na banky či „*bazary spravedlivé směny*“ apod.

Na utváření koncepcí malovýrobního socialismu měl značný vliv J. K. Rodbertus-Jagetzow.¹² Dobovými oponenty byl kritizován jako „*německý Saint-Simon*“ i coby „*vylepšený Sismondi převedený na komunistický způsob*“. Jeho názory jsou blízké utopickému socialismu, propaguje přitom nerevoluční, reformní ideje státního socialismu atd. Navrhuje státní politiku na podporu dělníků a statkářů. Přispívá taktéž k počátkům teorie krizí a cyklů. Akceptuje Sismondiho úvahy o podspotřebě, kdy klesající podíl práce na důchodech vnímá jako hlavní příčinu krizí. Státní socialismus zvyšující podíl práce má být tudíž výhodný i ekonomicky.

Ke známým malovýrobním socialistům 19. století náleží P. J. Proudhon.¹³ Proslul jako kritik kapitalistického vlastnictví, které vede k existenci bezpracných důchodů.

10 Což ale nevyklučuje inspirace např. v kontextu technologií umožňujících přechod od globalizace k lokalizaci. Poučné jsou i postřehy o starých společenstvích knize Z. Justoně *Ekonomie přírodních národů* [2012, Dauphin].

11 Utopické socialisty představil díl o R. Owenovi in *AOP*, 2015, č. 4. Reformátor Owen organizuje experimenty i s tzv. „*labour exchange*“ („*bazar spravedlivé ceny*“, s výměnou „*práce za práci*“) či „*vesnice spolupráce*“ aj. Owen [1817] se také jako jeden z prvních zabývá, ale ještě ne systematicky, fenoménem kapitalistických krizí.

12 Johann Karl Rodbertus-Jagetzow (1805–1875) byl pruský ekonom a socialista. Podle Marxe a Engelse měly být jeho názory, v mnohém pokrokové, omezeny „*obzorem pruského statkáře*“. K jeho nejznámějším dílům náleží *Zur Erkenntnis unserer staatswirthschaftlichen Zustände* [1842, Barnewiz].

13 Francouzský filozof, ekonom, sociolog, publicista a politik Pierre Joseph Proudhon (1809–1865) potřil k předním teoretikům raného socialismu i k prvním stoupencům anarchismu. Byl vyučeným

Společenské vlastnictví však odmítal z důvodu popření svobody pracujících. Bez soukromého vlastnictví by též neexistovala soukromá iniciativa ani společenský pokrok. Za základ svobody a nakládání s plody vlastní práce považoval vlastnictví malovýrobní. Rozpory kapitalismu hodlal řešit pomocí projektu atomizované společnosti soukromých malovýrobců. Dělníky chtěl přeměnit v soukromé malovýrobce prostřednictvím společenské reformy. Jejím základem měla být „*lidová banka*“ poskytující bezúročný úvěr a zabezpečující směnu výrobků na základě pracovních peněz. Tím mělo být zajištěno, aby výrobce obdržel plný výtěžek práce.

Jako další propagátory malovýrobních idejí lze zmínit J. J. L. Blanca či J. Graye.¹⁴ Gray patří k anglickým socialistům – levým ricardiáncům. Tito bývají řazeni k utopickým socialistům či družstevním socialistům. Eticky interpretují Ricardovu teorii pracovní hodnoty, s jejíž pomocí argumentují ve prospěch socialismu. Zkoumají vykořisťování, kdy za jediný zdroj hodnoty považují práci a požadují, aby se mzda dělníků rovnala celému produktu jejich práce. Kritizují soukromé vlastnictví, které vnímají jako příčinu sociálních nerovností. Mezi socialisty ricardiánce patří J. Gray, T. Hodgskin, W. Thompson, J. F. Bray.¹⁵ Gray a Hodgskin požadovali zrušení vlastnictví kapitalistického a ponechání malovýrobního. *Thompson a Bray* navrhovali vytvoření malovýrobních družstev založených na vlastnictví skupinovém.

Jako jeden z klíčových, resp. vůbec nejvýznamnější reprezentant malovýrobního proudu figuruje J. Ch. L. S. Sismondi. Ovlivnil řadu autorů, včetně např. N. G. Černyševského.¹⁶ V Rusku přitom Sismondihovo úvahy inspirují hlavně narodniky,¹⁷ kteří odkazují na jeho kritiku kapitalismu a velkopodnikání i idealizaci patriarchální malovýroby. S narodniky polemizuje V. I. Ujlanov (Lenin), především v díle *Vývoj kapitalismu*

typografem a vzdělavcem-samoukem. Mezi jeho díla patří např. *Qu'est-ce que la propriété? Ou recherches sur le principe du droit et du gouvernement*. [1840, Prévot], kde poprvé prezentuje známou tezi o tom, že „*vlastnictví je krádež*“.

- 14 Jean Joseph Louis Blanc (1811–1882) byl francouzský socialista, historik a novinář. Kritizoval volnou konkurenci a úrok, který považoval za formu vykořisťování. Propagoval zakládání veřejných dílen atd. John Gray (1798–1850) byl anglický socialista, podnikatel a vydavatel. Volnou konkurenci považoval za škodlivou a požadoval „*zespolečenštění směny*“. Malovýroba měla zůstat v soukromých rukou. Hlavní vinu za špatné sociální podmínky pracujících přisuzoval směně a existenci peněžních vztahů. Propagoval různé reformy.
- 15 Thomas Hodgskin (1787–1869) byl anglický ekonom, kritik kapitalismu, utopický socialista a raný „*trade-unionista*“. Vycházel z Ricardovy teorie pracovní hodnoty, kritizoval J. S. Milla aj. Hájil práva dělníků a propagoval projekt svobodné federace nezávislých výrobců. William Thompson (1775–1833) byl irský socialista, filozof, ekonom a reformátor i „*pionýr*“ feminismu. John Francis Bray (1809–1897) byl americko-anglický radikální aktivista, spisovatel a ekonom navazující na R. Owena. Bray byl stoupencem družstevního socialismu. Sociální reformu zakládal na společenském vlastnictví v podobě korporací vlastněných dělníky.
- 16 Utopický socialista, revoluční demokrat a spisovatel Nikolaj Gavrilovič Černyševskij (1828–1889) usiloval o tvorbu „*politické ekonomie pracujících*“. Bojoval za odstranění nevolnictví v Rusku. Vznášel požadavky na zestátnění půdy a její předání rolnickým občinám. Průmyslovou výrobu chtěl organizovat na základě tradic ruského řemeslnického artělu. Vedle koncepcí Sismondihovo byl ovlivněn i dílem D. Ricarda, především pak jeho teorií pracovní hodnoty.
- 17 Na Sismondihovo navazuje liberální národnictví, které je v 80. a 90. letech 19. století vystřídáno národnictvím revolučním. K liberálním narodníkům náležel ekonom a sociolog Nikolaj Frantsevič Danielson (1844–1918) či ekonom a sociolog Vasilij Pavlovič Voroncov (1847–1918) oponující marxistům na konci 19. století.

v Rusku.¹⁸ Narodníci odmítali možnost kapitalistického rozvoje Ruska, který vnímali jako narušování odvěkových řádů a tradičních institucí (občiny, artěly aj.). Argumentovali, že vývoj kapitalismu v Rusku není reálný pro nedostatečně široký trh. Přičemž Rusko nemůže získat ani potřebné zahraniční trhy, které jsou obsazeny jinými kapitalistickými státy. Místo kapitalismu hlásali specifickou cestu malovýroby v zemědělství i řemeslech pomocí rolnických občin či výrobních družstev jako cesty k socialismu. Přitom zpochybňovali i existenci objektivních ekonomických zákonů. Ekonomickým romantismem či teorií realizace se Lenin zabýval taktéž v dalších textech.¹⁹

Vybraná díla Sismondího

Tableau de l'agriculture toscane [J. J. Paschoud, 1801]; *De la richesse commerciale; ou, Principes d'économie politique, appliqués à la Législation du Commerce* (2 díly) [J. J. Paschoud, 1803]; *Histoire des républiques italiennes du Moyen Âge* (16 dílů) [Treuttel et Würtz, 1807–18]; *De la Littérature du midi de l'Europe* (4 díly) [Treuttel et Würtz, 1813]; *De l'intérêt de la France à l'égard de la traite des nègres* [J. J. Paschoud, 1814]; *Examen de la Constitution française* [Treuttel et Würtz, 1815]; *Histoire des Français* (31 dílů) [Treuttel et Würtz, 1821–1844]; *Nouveaux principes d'économie politique, ou De la richesse dans ses rapports avec la population* (2 díly, 6 svazků) [Delaunay, 1819]; *Julia Severa ou l'an 492* [Treuttel et Würtz, 1822]; *On the Balance Between Consumption and Production* [*Revue Encyclopédique*, May 1824a]; *Two Papers on Demand* [*Revue Encyclopédique*, October 1824b]; *Histoire de la renaissance de la liberté en Italie* [Treuttel et Würtz, 1832]; *Études sur les sciences sociales* (3 díly) [Treuttel et Würtz, 1836–1838]; *Études sur l'économie politique* (2 díly) [Treuttel et Würtz, 1837–1838]; *Les colonies des Anciens comparées à celles des Modernes: Sous le rapport de leur influence sur le bonheur du genre humain* [Imprimerie de Lador et Ramboz, 1837]; *Précis de l'histoire des Français* (2 díly) [Hachette, 1839]; *Political Economy and the Philosophy of Government* [John Chapman, 1847 – editor M. Mignot]; *Fragments de son journal et correspondance* [Joel Cherbuliez, 1857].

Doplňkové informace

Sismondí: A Neglected Pioneer [Sowell, T., *History of Political Economy*, Spring 1972]; *History of Economic Analysis* [Schumpeter, J. A., Schumpeter, E. B. (eds.), Oxford University Press, 1996]; A Theoretical Analysis of Sismondí's Tableau Economique [Dome, T., *Metroeconomica*, June 1989]; *Dějiny ekonomických teorií* [Sojka, M. a kol., Karolinum, 2000]; *Ekonomičtí disidenti: Kapitoly z historie alternativního ekonomického myšlení* [Johanisová, N., Stehlík, 2014]; *Dlouhé K-vlny (historie zkoumání, vývoj, výhledy) a rozpory soudobé globalizace* [Sirůček, P., Klub společenských věd, 2016].

18 *Razvitije kapitalizma v Rossiji*. M. I. Vodovozovoj. 1899 (česky *Vývoj kapitalismu v Rusku: Proces vytváření vnitřního trhu pro velkopřůmysl*. Svoboda, 1952), což náleží k nejpůvodnějším Leninovým ekonomickým dílům.

19 K charakteristice ekonomického romantizma: Sismondí i naši otečestvennyje sismondisty. *Novoje slovo*, April and May 1897 (česky *K charakteristice ekonomického romantismu: Sismondí a naši domácí Sismondisté*. Svoboda, 1950), nebo Po povodu tak nazývajemogo voprosa o rynkach (napsáno 1893, poprvé publikováno 1937 v časopise *Bolševik* – česky O tzv. otázce trhů in *Vybrané ekonomické práce*. Pravda, 1978).